

Радивој Радић

Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд – Србија

e-mail: rradic@f.bg.ac.rs

СВЕТА ГОРА И ХИЛАНДАР У СТАРИМ СРПСКИМ ЗАПИСИМА ИЗ ВОЈВОДИНЕ

Апстракт: У старим српским записима из Војводине, шестомној едицији која садржи преко десет хиљада оваквих текстова, састављених у раздобљу од XVI до XX века, Света Гора се помиње три пута, а манастир Хиландар, такође, у три наврата. Реч је, у збиру, заправо о четири записа. У једном се помиње само Света Гора, у два заједно Света Гора и Хиландар, док се у четвртом помиње једино Хиландар. Сва четири записа потичу из XVIII века. Осим сасвим уопштене белешке о оснивању Хиландара и његовим оснивачима Стефану Немањи и Светом Сави, остали записи се углавном односе на посете духовника и поклањање књига.

Кључне речи: Света Гора, записи, Хиландар, XVIII век, Војводина, књиге, монаси.

Настали у племенитом настојању да се од заборава отргну неки догађаји, почев од оних светскоисторијског значаја до неких који се често тичу само анонимних појединаца и њиховог приватног живота, записи су се развили у особен род старе српске књижевности. Под *записом* се подразумева чешће краћа, него дужа целовита белешка, на белинама рукописа, на маргини, на крају рукописне књиге, на њезиним неисписаним листовима, или на унутрашњој страни увеза.¹ Премда се срећу још у Мирослављевом јеванђељу, најстаријем рукопису српске редакције из друге половине XII века, ваља нагласити да се релативно мали део записа односи на средњи век, али се временом њихов број осетно повећава.² После замирања српске хагиографске литературе, записи су постали особен израз не толико уметничког надахнућа, колико жеље и потребе да се нешто саопшти и сачува од заборава. Овакве језгровите белешке су добиле на замаху и постале веома раширен начин саопштавања нарочито после пада наших средњовековних држава под власт Османлија у XV столећу. Сматра се да је од око двадесетак хиљада записа, насталих у периоду од XII до XIX века, највећи део забележен управо под влашћу Турака.³ Отуда се са пуно разлога може устврдити да су стари српски записи преваходно литература турског доба.⁴ Међутим, не треба сметнути с ума чињеницу да су састављачи записа врло често непознати и полуписмени људи који се с разлогом не могу убројати међу књижевне ствараоце.⁵

1 Ђирковић – Михаљчић 1999, 217–219.

2 Трифуновић 1990², 78–91.

3 Вукићевић 1901, 289–348; Стојановић 1902–1926, I–VI; Шекуларац 1994; Ђоровић 1997.

4 Ђирковић – Михаљчић 1999, 217.

5 Летић 2009, 114.

Када је реч о овој врсти старе српске књижевности,⁶ неопходно је истаћи да су записе уносили сами не само преписивачи него и читаоци. То су каткада подаци о смрти владара или високих црквених достојанственика, понекад су то напомене редакторског карактера, које је прибележио преписивач, а у појединим случајевима могу бити изливи расположења које је записао преписивач или читаоц. Записи су веома драгоцени за науку јер нам казују о месту и времену када је књига писана, коме је припадала, од кога и пошто је купљена, те ко ју је читао. Они, дакле, служе као значајан историјски извор и драгоцен подлога за читав низ језичких студија.⁷ Не треба губити из вида ни својеврсну поетску димензију записа, то јест песнички ритам и слике који поједине вести издижу на ниво универзалног доживљаја света.⁸

Уколико се говори о изворној вредности записа као својеврсних аутобиографских извора, применљиви су критеријуми који иначе важе за наративне источнике. Међутим, никако не би требало губити из вида чињеницу да су многи записи подложни монашкој фрезеологији, будући да су њихови састављачи најчешће црквена лица. С тим у вези треба напоменути да је велики број записа уобличен према утврђеним обрасцима. Управо због тих утврђених образаца и монашке фразеологије записи су оптерећени општим местима и реченичким формулама које се понављају.⁹ Добро је познато да су подробније личне исповести и аутобиографски искази неспојиви са монашком скромношћу. Монаси-писци су се затварали у љуштуру готово потпуне анонимности, која подразумева да је састављач записа само инструмент бојје воље, и као такав потпуно занемарљив, а да су му индивидуалност и самосвојност угушени.¹⁰ Упркос томе, управо записи могу послужити као нека врста „пулсирања јавног мњења“ у јединственој православној заједници уклопљеној у огромни механизам Османског царства јер састављачи записа не ретко дају себи одушка и бележе оно што их тишти, а то су у највећем броју случајева јадиковке и нетрпељивост према Турцима који су их покорили.¹¹

Међутим, записи су као књижевни жанр надживели турско време и наставили су да постоје и каснијем времену. Тако, на пример, у шестотомној збирци старих српских натписа из Војводине које је сакупио и обрадио Петар Момировић, која је у Новом Саду објављивана од 1993. до 2004. године, а која обухвата 10141 запис, најстарији су из првих деценија XVI века, тачније из 1528. године, а најмлађи сежу чак до нашег времена.¹² Као својеврстан куриозум треба навести да су у наведену збирку укључени и записи из 1980, 1981, 1984. и 1985. године. Ови бревилеквентни и занимљиви подаци су јасно и недвосмислено сведочанство да и данашњи људи имају разумљиву потребу да неки податак или тренутак не препусте заборау него га сачувају. Ваља нагласити да су књиге на којима су састављани стари српски записи у Војводини највећим делом штампане у Москви, а затим Бечу, Венецији, Кијеву, односно Кијево-печерској Лаври. У питању су, наравно, важна интелектуална средишта према којима су Срби били окренути у периоду од XVI до XIX столећа.

У старим српским записима из Војводине Света Гора се помиње три пута, а манастир Хиландар, такође, у три наврата. Реч је, у збиру, заправо о четири записа. У

---

6 Павић 1986, 9 сл.

7 RKT 1985, 884–885.

8 Панић Суреп 1960; Трифуновић 1962.

9 Михаљчић 1996, 33–47; Михаљчић 2001, 87–105.

10 Ключевский 1871, 431–435.

11 Радић 2008а, 53–72.

12 Момировић 1993–2004, I–VI.

једном се помиње само Света Гора, у два заједно Света Гора и Хиландар, док се у четвртом помиње једино Хиландар. Сва четири записа потичу из XVIII века.

Хронолошки гледано, први запис је из 1709. године. У питању је белешка на доњим маргинама с почетка редовног текста књиге Јефрема Сирина, штампане вероватно у Москви 1667. године, која се налази у манастиру Раваница Врдник.¹³ Остало је записано „Ову свету и душекорисну књигу која се зове Ефрем донесе од Свете Горе Атонске отац Григорије јеромонах, а по смрти његовој, по плоти брат његов проигуман Филимон, јеросхимник (манастира Врдник) предаде је цркви Раванице и светом кнезу Лазару на службу и братији да је на душевну корист прочитају и да нико не сме да је отуђи од горепоменутог обитељи. Ово је било месеца маја лета 1709“.¹⁴ Узгред, у старим српским записима се веома често говори о купљеним и(ли) дарованим књигама.¹⁵

Други запис је састављен око 1743. године и потиче из Српског Итебеја, места које се налази 36 км североисточно од Зрењанина.¹⁶ У питању је кратак текст прилежљиво на другом доњем предлисту Минеја за јануар који је штампан у Москви 1741. године. Може се прочитати следеће: „У Светој Гори манастир Хиландар су направили Свети Симеон Немања и његов син Сава године од Адама ... (ту није могуће прочитати датум ..)“.¹⁷ Посреди је једноставна и општепозната историјска чињеница, а, наравно, ради се о 1198. години.¹⁸

Трећи запис потиче из 1763. године, а реч је о тексту на горњем предлисту Службеника, публикованог у Москви 1760. године, који се налази у манастиру Раваница Врдник. Именом непознати духовник је забележио: „Дана 3. марта 1763 године из Свете Горе Атонске, из манастира Хиландара дошао нам је у посету честити отац Дамјан монах Матејевић, старешина хофлага, пострижник из исте свете претходно речене обитељи и многаја му лета за посету његову“.¹⁹

Четврти запис је из 1788. године, а сачуван је на доњем предлисту Пролога за септембар, октобар и новембар, штампаног у Москви 1747. године. Књига се чува у Долову, селу у Банату које је удаљено 21 км од Панчева.²⁰ Остало је забележено: „Писах Хрисанд јеромонах проигуман царске и патријаршијске ставропигијске лавре зване Хиландар која се налази у Светој Гори Атонској 16. априла 1788. године у Београду када цео Београд... из Турчина (?) и велика глад је била“.²¹ У завршном делу записа, очигледно, недостаје неколико речи. Састављач је уместо правилног назива Хиландар, забележио погрешно Хилендар, што је омашка која се може чути и прочитати и у наше време.

Осим сасвим уопштене белешке о оснивању Хиландара и његовим оснивачима Стефану Немањи и Светом Сави, остале вести се односе на сасвим „мале“ историје јер говоре о посетама духовника и поклањању књига. У једном запису, који је на појединим местима истрвен и не може се прочитати у потпуности, наговештена су збивања од

---

13 ЕП 2002, I, 408.

14 Момировић 1993, 27–28 бр. 111.

15 Радић 2008а, 57–63, 66.

16 ЕП 2002, III, 1834.

17 Момировић 2001, 40 бр. 8404.

18 ЕП 2002, III, 2010.

19 Момировић 1993, 254 бр.1239. Овде извесну недоумицу уноси реч *хофлаг*. Дозвољено је претпоставити да је посредни немачка реч, унеколико извитоперена, која у овоме контексту означава неку од манастирских дужности.

20 ЕП 2002, I, 566.

21 Момировић 1995, 51 бр. 2457.

ширег историјског значаја до којих је дошло 1788. године. Помиње се да је тада била и „велика глад“, што је податак који потврђују и други оновремени извори.²²

Стари српски записи су подесни за разне врсте квантификација из којих се могу извести занимљиви закључци.

Тако се, на пример, у старим српским записима из Војводине, у шестотомној збирци коју је прикупио Петар Момировић, од градова најчешће помињу Москва (у 79 записа), затим Беч (32), Будим (12), Кијев, тј. Кијевопечерска Лавра (4 пута), док се Цариград готово уопште не помиње. Наведеним бројкама би се с разлогом придодати стари српски записи са простора Војводине и, шире, Славоније и Лике, које је у свој корпус уврстио Љубомир Стојановић (Москва 12, а Беч 36 пута), па на тај начин постаје врло јасно да Москва и Беч убедљиво предњаче над осталим центрима. Добро је познато да се почев од касног средњег века и наиласка туркократије српски етнички корпус знатним делом померао према северу, а то померање се у таласима наставило и касније.

На другој страни, у старим српским записима насталим на простору јужно од Саве и Дунава, за исти период (XVI–XIX век), Цариград се помиње 57 пута, Москва 46 пута, Беч 26 пута. Наведени поредак не треба да изненађује јер је Цариград ипак био престоница Османског царства које је чврсто држало Балканско полуострво. Упадљиво је, међутим, да су и тада српских духовни и интелектуални кругови са подручја под турском влашћу били упрти према Москви (нарочито!) и према Бечу.

Извори

Вукићевић, М. (1901): *Из старих Србуља*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини 13 (1901) 289–348.

Момировић, Петар (1993–2004): *Стари српски записи и натписи из Војводине*, I–VI, Нови Сад: Матица српска – Покрајински завод за заштиту споменика културе Војводине.

Стојановић, Љубомир (1902–1926): *Стари српски записи и натписи*, I–VI, Београд – Сремски Карловци: Српска краљевска академија (репринт: Београд 1982 – 1988: Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Србије, Матица српска).

Ђоровић, Владимир (1997): *Стари српски записи и натписи*, прикупио и поправио Владимир Ђоровић, припремио за штампу, поговор и допуне написао Раде Михаљчић, Београд: Пешић и синови.

Шекуларец, Б. (1994): *Трагови прошлости Црне Горе: средњовјековни натписи и записи у Црној Гори, крај VIII – почетак XVI вијека*, Цетиње: Историјски институт Црне Горе Подгорица, Државни архив Црне Горе Цетиње, Штампарија „Обод“ Цетиње.

Литература

ЕП (2002): *Енциклопедија православља*, књ. I–II–III, Београд: Савремена администрација.

ИСН (1986): *Историја српског народа*, Четврта књига. Први том (Срби у XVIII веку), написали Р. Самарцић и др., Београд: Српска књижевна задруга.

Ключевский, В. О. (1871): *Древнерусския жития святых как исторический источник*, Москва (репринт: Farnborough 1969): Издание К. Солдатенкова.

---

22 ИСН 1986, IV–1, 379.

Летић, Бранко (2009): „*Стари српски записи и натписи*“ Љ. Стојановића у савременом културном и књижевном контексту, У огледалу духовном (огледи из старе српске књижевности), Пале: Српско просвјетно и културно Друштво „Просвјета“.

Михаљчић, Раде (1996): *Изворна вредност записа и натписа*, Право и лажно народно песништво (Научни скуп, Деспотовац, 26–27. август 1995), Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“.

Михаљчић, Раде (2001): *Изворна вредност старе српске грађе*, Сабрана дела V, Београд: Српска школска књига – Knowledge.

Павић, Милорад (1986): *Стари српски записи и натписи*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 19, приредио Милорад Павић, Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.

Панић Суреп, Милорад (1960): *Кад су живи завидели мртвима*, Београд: Српска књижевна задруга.

Радић, Радивој (2008): *Босна и Херцеговина у старим српским записима и натписима из Војводине*, Научни скупови, књ. 9, том I, Наука, култура и идеологија, Зборник радова са научног скупа (Бањалука, 12–13. децембар 2008), Бањалука 2008, 263–270: Филозофски факултет у Бањој Луци.

Радић, Радивој (2008а): *Историјска вредност записа у манастиру Света Тројица код Пљеваља*, Новопазарски зборник 31 (2008) 53–72: Музеј „Рас“, Нови Пазар.

Радић, Радивој (2013): *Бугарска и Бугари у старим српским записима из Војводине, Българско средновековие: общество, власт, история* (Сборник в чест на проф. д-р Милияна Каймакамова, Съставители: Г. Н. Николов – А. Николов), София 2013, 130–136: Унивезитетско издателство „Св. Климент Охридски“.

RKT (1985): *Rečnik književnih termina*, ured. D. Živković, Beograd: Nolit.

Трифуновић, Ђорђе (1990²): *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд: Нолит.

Трифуновић, Ђорђе (1962): *Из тмине појање*, Београд: Нолит.

Ђирковић, Сима – Михаљчић, Раде (1999): *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge.

**MOUNT ATHOS AND HILANDAR IN OLD SERBIAN
INSCRIPTIONS FROM VOJVODINA**

The old Serbian inscriptions from Vojvodina, the six-volume edition consisting of over ten thousand such texts, collected in the period from the 16th to the 20th century, Mount Athos is mentioned three times, and Monastery Hilandar is also mentioned on three occasions. In fact, they are combined mentioned in four different inscriptions. One only mentions Mount Athos, two inscriptions mention both Mount Athos and Hilandar, while the fourth only mentions Hilandar. All four inscriptions date from the 18th century. Besides the general remark on the founding of the Monastery Hilandar and its founders, Stefan Nemanja and St. Sava, the other inscriptions mostly describe various visits by spiritual leaders and book donations. The old Serbian inscriptions are suitable for various forms of quantifications that could bring about very interesting conclusions. Thus, for example, cities most frequently mentioned in the old Serbian inscriptions from Vojvodina are Moscow, then Vienna, Buda and Kyiv, while Constantinople is almost not mentioned at all. On the other hand, Constantinople is the most mentioned city in the old Serbian inscriptions created in the regions south from the Sava and the Danube rivers during the same period (16th to 19th centuries), only then followed by Moscow and Vienna.